

ТАРАС ГРИВУЛ

ДО ПИТАННЯ КОНФЛІКТУ В ОУН 1940-1941 РР.

Питання конфлікту в середовищі Організації Українських Націоналістів є, напевно, одним із найважливіх для дослідника історії націоналізму в ХХ ст. Об'єктивному висвітленню тогочасних подій перешкоджає низка причин.

По-перше, це заангажованість авторів, які вивчали дане питання, та, як наслідок, заполітизованість теми. Багато відомих дослідників самі були учасниками визвольного руху і належали до ОУН (р)¹ або до ОУН Андрія Мельника (П. Мірчук, М. Климишин, З. Книш). Частина сучасних істориків вступила до цих організацій після відновлення їх діяльності в Україні у 90-х рр. ХХ ст. Залежно від політичної орієнтації, автори або підтримують створення Революційного Проводу ОУН і обговорюють неминучість виникнення РП, або звинувачують його членів і прихильників у бунті проти Проводу Українських Націоналістів (ПУН)² чи у недалекоглядності. Деякі з полемічних робіт з огляду на політичну ситуацію в Україні були перевидані в 1990-х рр. Але у цих перевиданнях не враховано нових фактів. З іншого боку, багатьом із цих праць притаманні вади, які здебільшого характеризують такий вид історичних джерел, як спогади, – суб'єктивність, перекручення фактів, емоційне перебільшення. Найгрунтовнішим з наукового погляду дослідженням із цього питання є робота “Розкол ОУН у світлі документів” Володимира Косика³, базована на архівних документах. Від інших вона відрізняється використанням матеріалів обох конфліктуючих сторін та об'єктивністю висновків. Цьому дослідженню передувало видання збірника документів про конфлікт в ОУН, яке здійснив той же автор⁴.

Наслідком боротьби за політичний вплив стала поява спогадів, які викликають певну недовіру. Деякі з них були видані вже після смерті авторів, що не дозволяє уточнити інформацію. Наприклад, мемуари

Петра Пісоцького “Початки роздору підпільної боротьби на Волині”, що містять суперечливі, а часто спотворені дані, вийшли друком тільки наступного року після смерті автора, у 2001 р.³ При ознайомленні з цією книжкою виникає підозра про редагування цих спогадів третьою особою, оскільки П. Пісоцький був активним учасником громадсько-політичного життя не міг допустити таких грубих фактологічних помилок.

Другим фактором, що не сприяє безсторонньому висвітленню, є суспільний розголос, якого набули міжусобиці всередині ОУН в 1940 р. Сам факт друку в 1940–1941 рр. полемічної літератури – брошур, комунікатів, звернень, листочок (листівок), оголошень – свідчить про намагання бандерівців і мельниківців поінформувати про свої позиції не лише членів ОУН, а й широкий загал. Ці видання стали своєрідними агітками, за допомогою яких кожна з конфліктуючих сторін намагалась переконати громадськість у своїй правоті. Серед таких матеріалів вирізняються більші за обсягом книжки членів ПУНу “Біла Книга ОУН. Про диверсію-бунт Яри-Бандери” (популярна назва – “Біла Книга”; автор – Микола Сціборський; надрукована в листопаді 1940 р.) і “Чорна Книга бунту” (автор невідомий; надрукована в травні 1941 р.), а також видання Революційного Проводу ОУН “Чому була потрібна чистка в ОУН” (автор невідомий; вийшла в березні 1941 р. у трьох частинах).

Інформація про розкол ОУН поширилася і з іншої причини. Осередки Організації діяли в багатьох країнах світу. Наприклад, “Енциклопедія українознавства” за редакцією Володимира Кубійовича подає такі легальні представництва ОУН: Український народний союз (у Франції до приходу німців), Українське національне об'єднання (Німеччина), Організація державного визволення України (США), Українське національне об'єднання (Канада), “Молоді Українські Націоналісти” (США і Канада), “Відродження” (Аргентина)⁴. Тож для членів ОУН друковане слово було основним джерелом інформації про конфлікт. Про ефективність такого способу агітації свідчать його наслідки: до прибуття представників нової хвилі української політичної еміграції націоналісти у багатьох згаданих країнах підпорядковувалися Андрієві Мельнику.

Поява друкованих видань зумовлювалася й тим, що після розвалу Польщі в 1939 р. єдиним українським суспільно-політичним об'єднанням, яке продовжувало діяти в Східній Європі, була ОУН. Крім того, як зазначав один із членів українського підпілля “Р. Лісовий”, “[націоналістичний] рух до цього часу [до 1940 р. – Т. Г.] пустих був глибокі корені

¹ Організації Українських Націоналістів (революційної). Така назва стала офіційною для ОУН під проводом Степана Бандери з квітня 1941 р., після II Великого збору ОУН.

² Провід Українських Націоналістів (ПУН) – назва, яка закріпилася за проводом А. Мельника. Провід С. Бандери означають термінами Революційний Провід ОУН і Провід ОУН.

³ Косик В. Розкол ОУН у світлі документів. – К.: Українська видавнича спілка, 2002. – 32 с.

⁴ Косик В. Розкол ОУН (1939–1940). – Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України; Львівський державний університет ім. І. Франка. – 136 с.

³ Пісоцький П. Початки роздору підпільної боротьби на Волині. – Тернопіль: Лілея, 2001. – 176 с.

⁴ Енциклопедія українознавства. У 10-ти т. / Гол. ред. В. Кубійович. – Т. 5. – С. 1864.

в житті нашого Заходу й еміграції... була навіть така ситуація, що навіть не-члени ОУН мусили ставати за одну й проти другої групи ОУН"⁵.

Уже після закінчення війни свою думку про конфлікт, особливо щодо його наслідків, висловлювали всі, хто мав хоч якийсь стосунок до політичного життя в Україні в часи Другої світової війни, навіть нечлени ОУН. Особливо недостовірно описували події політичні опоненти українських націоналістів, які перебували в еміграції. Так, у своїх спогадах "Армія без держави" Тарас Бульба-Боровець, який ніколи не належав ні до ОУН, ні навіть до УВО, подавав своє бачення "розколу"⁶. Ще один противник ОУН Іван Лисяк-Рудницький говорив про конфлікт як про банальне непорозуміння "на ґрунті персональних і тактичних розходжень"⁷. Подібну думку висловлював чільний діяч УСДП А. Чернецький, представляючи справу "розколу" боротьбою за "вождівство"⁸. Популярні назви обох груп – "бандерівці" і "мельниківці" – увійшли в обіг саме завдяки таким мемуарам і широко використовуються в наукових працях.

По-третє, дати виважену оцінку подіям 1940-1941 рр. заважає особистий фактор. Із розвитком конфлікту критика окремих дій опонентів переросла у критику самих осіб, які представляли той чи інших табір, та їх роботи загалом. Досить тільки прочитати всі епітети, якими автори "Білої Книги" чи "Чорної Книги бунту" нагороджували членів РП, щоб зрозуміти, що після виходу цих брошур протистояння перейшло з політичної сфери у площину особистих взаємин. Мусимо відзначити, що майже всі образи виходили від членів ПУН та їх симпатиків. Аргументи, які наводилися при цьому, дивують своєю нелогічністю. Так, бандерівців звинувачували у підготовці повстання проти більшовиків⁹. А у виданні Проводу Українських Націоналістів "Зрив" (1941 р.) знаходимо такий закид: "Бандерчуку не маючи надії на свої власні сили (нарешті реальна політика!) не можуть собі інакше уявити Української Революції, як під гучним вселюдським гаслом "свобода народам і людині"¹⁰.

Можна знайти й особисті нападки: "Проч із німецько-жидівсько-більшовицьким провокатором Ярим" (у зверненні т. зв. Фракції непримиримих Організації Українських Націоналістів, що з'явилося після

серпня 1941 р.)¹¹. Інші полемічні видання відзначаються особливою нетерпимістю на зразок: "злочинці", "психопати", "гніздо хуліганів", "шумовиння", "божевільні" (брошура "Життєпис великих людей")¹². Такі звинувачення і прямі образи на адресу конкретних осіб ставали серйозною перешкодою на шляху до порозуміння й примирення.

У той час як Революційний Провід у складних умовах готував на Західній Україні повстання проти радянської влади, ПУН звинувачував його у даремних жертвах, називаючи так самопосвяту, яку проявляли окремі націоналісти. Відомо, наприклад, що члени ОУН, які перебували на підрадянській території, абсолютною більшістю підтримали позицію Революційного Проводу. Оскільки підпорядкованих Андрієві Мельнику націоналістів на території СРСР в 1939 – 1941 рр. було дуже мало, з'явилося звинувачення в тому, що "на совісті диверсантів (РП – Т. Г.) лежать сотні людських існувань. Ці злочинні партачі революційної роботи кинули протягом 1940 безвідповідально в край здеконспірованих на еміграції людей, що перевантажили собою організаційну сітку і кількакратно її провалили"¹³. ПУН стверджував, нібито сам Степан Бандера "послав на смерть "Лопатинського" і групу "Легенди", а також "групу членів Організації в числі 9 на Волинь, що теж без сліду пропала"¹⁴. Для аргументації було використано псевда двох званих підпільників – Володимира Тимчія ("Лопатинський") та Івана Климів ("Легенда"). На час написання "Чорної Книги" (травень 1941 р.) про долю В. Тимчія було вже відомо: він загинув у лютому 1940 р. при переході кордону; точної інформації про І. Климів широкий загал з огляду на конспірацію не мав. Насправді "Лопатинський", так і "Легенда" були учасниками наради 10 лютого 1940 р., коли Революційний Провід очолив С. Бандера, і визнали його своїм керівником. Є лист-подяка від 15 липня 1941 р. Провідника ОУН Степана Бандери "другові Івану Климову ЛЕГЕНДІ, Краєвому провідникові ОУН на МУЗ" за виконану роботу й активність¹⁵. У свою чергу, І. Климів надсилав звіти С. Бандері (липень 1941 р.)¹⁶ і протягом своєї діяльності в ОУН підпорядковувався РП. У цих звітах він називав

¹¹ ЦДАВО України. – Ф. 3833. – Оп. 1. – Спр. 67. – Арк. 5 зв.

¹² Чому потрібна була чистка. У 3-х ч. – 1941. – Ч. 1. – С. 37.

¹³ ЦДАВО України. – Ф. 3833. – Оп. 1. – Спр. 74. – Арк. 5.

¹⁴ Цитата із "Чорної Книги бунту". – ЦДАВО України. – Ф. 3833. – Оп. 1. – Спр. 210. – Арк. 136.

¹⁵ МУЗ – матірні українські землі. Цю абревіатуру використовував сам І. Климів- "Легенда" для позначення українських територій, які перебували в складі СРСР, – частина ЗУЗ (західних українських земель), ПЗУЗ (північно-західних українських земель) та Буковина. Поняття "матірних земель" не було передбачене устроєм ОУН, а виникло після розпаду Польщі.

¹⁶ ЦДАВО України. – Ф. 3833. – Оп. 1. – Спр. 44. – Арк. 4.

¹⁷ ЦДАВО України. – Ф. 3833. – Оп. 1. – Спр. 45. – Арк. 1-4.

⁵ Лісовий Р. Розлам в ОУН. (Критичні нариси з нагоди двадцятиліття заснування ОУН). – Б. м. в., 1949. – С. 24.

⁶ Бульба-Боровець Т. Армія без держави. – Львів: Поклик сумління, 1993. – С. 70-78, 111.

⁷ Лисяк-Рудницький І. Націоналізм. // Лисяк-Рудницький І. Історичні есе. У 2-х т. / Пер. з англ. У. Навришків, Я. Грицака. – К.: Основи, 1994. – Т. II. – С. 247-259.

⁸ Чернецький А. Споми́ни з мого життя. – К.: Основні цінності, 2001. – С. 151.

⁹ Центральний державний архів вищих органів влади і управління України (далі – ЦДАВО України). – Ф. 3833. – Оп. 1. – Спр. 74. – Арк. 124.

¹⁰ Там само. – Спр. 77. – Арк. 25зв.

підлеглих А. Мельникові націоналістів “микитівцями” і пояснював причини свого підпорядкування С. Бандері як Провіднику ОУН так: “Коли ми тут рішали (головно на Волині) по чий стороні стати, так ми стали по Вашій стороні тому, що ми Вас бачили два рази під шибеницею і оба рази Ви були незламні і вірні”¹⁷.

Конфлікт розпалювали і взаємні образи. Досить згадати найбільш уживані: “диверсанти”, “бунтарі”, “анархісти” (у виданнях ПУНу А. Мельника), “зрадники” й “опортуністи” (видання ОУН(р)). Книги Проводу Андрія Мельника рясніли дошкульними епітетами на адресу націоналістів, яких автори вважали головними винуватцями конфлікту. Правда, число і перелік обвинувачених в обох виданнях відрізняються – можливо, через особисті антипатії авторів. Так, у “Білій Книзі” до основних “диверсантів” і “бунтарів” зараховано, крім Степана Бандери, Івана Габрусевича-“Джона”-“Іргена” (приписувалося неробство і “маняцтво”, тобто психічні розлади), Ріхарда (Ріко) Ярого (названий головним ініціатором виступу проти А. Мельника) та, з невідомих причин, Ярослава Стецька-“Карбовича” (звинувачений у примітивізмі та амбіційності)¹⁸. Уже в “Чорній Книзі” говорилось про “бунт Ярого-Бандери-Горбового”¹⁹, а до “співтворців” бунту зараховано Миколу Лебедя-“Олега”-“Вільного”-“Ігора”²⁰. У повоєнних виданнях лідерами заколоту називалися Ярослав Стецько та Йосип Тюшка²¹. До них долучали також Дмитра Донцова, який ніколи до ОУН не належав: “Він найбільший із батьків бандерівщини розламав 1940 р.”²².

Ліквідація окремих членів ОУН стала тим фактором, який повністю відкинув спроби порозуміння. Прийнято вважати, що першими вбивства розпочали члени ОУН(р). Так, Г. Полікарпенко повідомляв про двох осіб – Івана Мицика, крайового провідника західноукраїнських земель, та його заступника Олександра Куца, які були вбиті бандерівцями на

Волині²³. Ці дані спростовуються, як не дивно, радянськими джерелами: у книжці К. Дмитрука “Безбатченки” подано свідчення, які вказують на те, що І. Мицик потрапив до рук НКВД. Отже, члени ОУН(р) до його вбивства не були причетні: “Причини посилення оунівського терору в західних областях України назвав заарештований чекістами напередодні війни мельниківець Іван Мицик”²⁴. Проте протоколи його допитів з архівів СБУ ще не оприлюднені.

Убивство у серпні 1941 р. в м. Житомир членів ПУНу О. Сеніка і М. Сціборського також вважають справою рук їхніх політичних противників ОУН(р). Така думка створилася в результаті інформаційної кампанії, яку проводило оточення А. Мельника. Зокрема, було видруковано кілька варіантів повідомлень та звернень, у яких вина за вбивство покладалася на ОУН(р): “Москва вирішила диверсію Бандери вжити як своє знаряддя на свій черговий плюговий злочин”²⁵. Похорони обох членів Проводу Українських Націоналістів були використані для політичної пропаганди і критики опонентів, а в арсеналі епітетів з’явилося нове визначення – “братовбивці”. Провід ОУН випустив комунікат, який спростовував звинувачення, але це звернення вийшло меншим тиражем, ніж повідомлення за підписом А. Мельника.

Ми не ставимо собі за мету з’ясувати обставини вбивства О. Сеніка і М. Сціборського²⁶. Але певні висновки, які базуються на вивченні архівних матеріалів, гадаємо, потрібно подати для спростування несправедливих звинувачень у “братовбивстві”. Існує звіт члена ОУН(р) “про створення мельниківського осередку у Львові”, де подано низку адрес, за якими проживали чи працювали провідні члени ПУНу. Серед адрес – вул. Академічна, 11 (бюро Т. Бака-Бойчука); Тарнавського, 75 (бюро розвідки); Ягайлонська, 5/7; Набеляка, 27; Потоцького, 12; Кармелітська, 4. Звітувальник чітко усвідомлював значення для ПУНу осіб, які проживали за вказаними адресами: “Тут вони [мельниківці – Т. Г.] сконцентрували всі свої найкращі сили (Рогач, Самчук, Гайвас, пор. Маллий)”²⁷. Попри таку поінформованість розвідки революційної ОУН жодних дій проти “мельниківців” у Львові не було здійснено. У цьому ж документі говорилось й про початок відкритого протистояння: “Взагалі роздор поширюють самі мельниківці ззакордону... На території рогатинського

¹⁷ ЦДАВО України. – Ф. 3833. – Оп. 1. – Спр. 45. – Арк. 4.

¹⁸ Такі характеристики повторюються в “Білій Книзі ОУН. Про диверсію-бунт Яри-Бандери” неодноразово: ЦДАВО України. – Ф. 3833. – Оп. 2. – Спр. 26. – Арк. 1-84.

¹⁹ ЦДАВО України. – Ф. 3833. – Оп. 1. – Спр. 210. – Арк. 128зв.

²⁰ Щодо Ярослава Горбового, то він був одним із підпільників, які мали розпочати роботу на території СРСР. Після переходу кордону потрапив до рук НКВД і, не витримавши тортур і допитів, погодився працювати на радянські органи в українському середовищі Кракова. Йому допомогли повернутися в Генерал-Губернаторство. Але після прибуття до Кракова він добровільно прийшов до служби безпеки ОУН, якій розповів про роботу радянської розвідки. Ці протоколи потрапили до рук прихильників А. Мельника і були використані для абсурдного звинувачення у співпраці С. Бандери з НКВД.

²¹ ЦДАВО України. – Ф. 3833. – Оп. 1. – Спр. 210. – Арк. 136зв.

²² Полікарпенко Г. Організація Українських Націоналістів під час другої світової війни. – На чужині, 1951. – С. 27.

²³ Лісовий Р. Вказ. праця. – С. 69.

²⁴ Полікарпенко Г. Організація Українських Націоналістів під час другої світової війни // На зов Кисва. – К., 1993. – С. 462.

²⁵ Дмитрук К. Безбатченки. – К., 1980. – С. 105.

²⁶ ЦДАВО України. – Ф. 3833. – Оп. 1. – Спр. 74. – Арк. 19-19зв.

²⁷ Спротування цього звинувачення членів ОУН(р) подано у виданні: Мірчук П. Революційний змаг за УССД. Хто такі “бандерівці”, “мельниківці”, “двійкарі”. – Т. II. – Нью-Йорк – Торонто – Лондон, 1987. – С. 216-219.

²⁸ ЦДАВО України. – Ф. 3833. – Оп. 1. – Спр. 19. – Арк. 1.

повіту повітовий Онуферик [підпорядковувався А. Мельнику – Т. Г.] убив боевика бережанської округи Скоба [члена ОУН(р) – Т. Г.]”²⁸.

Якщо вести мову про роль особистого фактора в конфлікті, не можна оминати увагою постать Зиновія Книша. Це колишній член Української Військової Організації, але долучатися до підпільної роботи в ОУН він не бажав. Так, “Ю. Сонар” (Василь Івахів), який певний час працював у військовому штабі ОУН Андрія Мельника, згадував про Книша: “В дрогобицькій тюрмі виступив з групи політ’язнів націоналістів кажучи, що він з ОУН не має і не хоче мати нічого спільного. Вийшовши з тюрми даліше держався того самого, відмовляючись від революційної праці”²⁹.

Проте після початку Другої світової війни З. Книш спробував зайняти один із керівних постів в Організації. Про своє бажання розпочати якусь діяльність проти Революційного Проводу Книш-“Мохнацький”-“Тарас” розповів у книзі “Розбрат”³⁰. Там же він подав запропонований план боротьби проти “бунту”, який передбачав захоплення приміщення ОУН у м. Кракові, на вулиці Зеленій, 26. Напад відбувся 13 серпня 1940 р. Після такого початку відкритої боротьби ПУН припинив будь-які контакти для залагодження конфлікту. Уже пізніше, в 1983 р. член ПУНу 1939–1941 рр. Ярослав Гайвас-“Бистрий” згадував, що “головним архітектором” розколу був З. Книш. “Не раз і не два у вужчому гурті він хвалився: коли б не я, то вони були б не протиставилися Бандері! “Вони” – це Голова ПУН А. Мельник і його оточення весною-літом 1940. І це правда: коли б не було Книша – не було б розламу в ОУН! У хвилинах, коли вже було близько до згоди, коли старше покоління революціонерів схилилося до думки, щоб поступитися молодшому, в акцію кидався З. Книш”. І далі: “За згодою Полковника [Андрія Мельника – Т. Г.] Книш зорганізував з групи своїх однодумців ядро змови у Кракові, яке ненадійно захопило центральне організаційне приміщення, а в ньому значне добро, чимало техніку й різні організаційні засоби. Всю ставку тепер поставив Книш на знищення групи С. Бандери”³¹. Зрештою, сам З. Книш у “Розбраті” підтверджує свою визначальну роль у тих подіях³². Таким чином, можна говорити, що перехід протистояння у фазу відкритого конфлікту відбувся через наявність особистого фактора, зокрема участь у подіях З. Книша.

Черговим штампом, який витворився у діаспорі при дослідженні конфлікту, є теза про “катастрофічні наслідки”. Так, київський дослідник А. Кентій говорить про те, що “передчасна смерть полк. Є. Коновальця мала фатальні висліди для ОУН”³³. А дослідник з Умані Б. Чорномаз доходить висновку, що “ситуація, пов’язана з розколом в ОУН, стала визначальним фактором вибудови політики німцями стосовно України... Засліплені успіхами Вермахту на початку війни, а також прийнявши до уваги факт розколу ОУН, що означало її сходження з політичної арени як впливової сили, вони припинили наміри вплинути позитивно на формування політики націонал-соціалістичної партії і уряду Німеччини стосовно України”³⁴. Вважаємо таке твердження перебільшенням, оскільки малоймовірно, що за умови відсутності суперечностей в ОУН перед початком радянсько-німецької війни, політичне керівництво Німеччини зробило б ставку на український визвольний рух у боротьбі проти СРСР. З іншого боку, співпраці з німецькими військовими колами, у результаті якої були створені дружини українських націоналістів, не перешкодили ніякі обставини, у тому числі негативне ставлення А. Гітлера до незалежності України.

Зрештою, аргументом, який свідчить про перебільшення наслідків конфлікту, є порівняння кількісного та якісного складу ПУНу Андрія Мельника та Революційного Проводу. Наявні дані свідчать про те, що ОУН Андрія Мельника відчувала гостру нестачу кадрів. Лев Ребет, один із діячів ОУН, якого не можна запідозрити в симпатіях до С. Бандери, у своїх спогадах писав про “невизнання ПУН, як провід більшістю членів”, що було спричинене “браком достатнього взаємного контакту закордонної і крайової частин організації, великою автономністю у діяльності обох, різницею у віці їх членства і тим самим у темпераменті, а далі – різницею у підході до справи”³⁵. Ще відвертіше про відсутність контактів між ПУНом і членами ОУН говорив З. Книш: “Члени ПУН – це були теоретики революції... Вони фактично про революцію знали тільки з принагідних контактів з крайовими кур’ерами, на конференціях ОУН у стичності з крайовими делегатами, або зі звітів на засіданні ПУН... Члени ПУН зовсім відрізані були від членських кадрів ОУН... Вони закриті перед ним були густою заслоною конспірації і доступ до них був відтятий”³⁶.

Наслідком такого ставлення до ПУНу стало те, що більшість діяльних націоналістів визнали Провідником С. Бандеру. Кількісна перевага

²⁸ ЦДАВО України. – Ф. 3833. – Оп. 1. – Спр. 19. – Арк. 2.

²⁹ Там само. – Спр. 214. – Арк. 4зв.

³⁰ Книш З. Розбрат. Спогади і матеріали до розколу ОУН у 1940–1941 роках. – Торонто: Срібна сурма, 1960. – С. 162–214.

³¹ Гайвас Я. За оздоровлення основ // Визвольний шлях. – 1983. – № 4. – С. 425–426.

³² Книш З. Вказ. праця. – С. 210–212.

³³ Кентій А. Нарис історії Організації Українських Націоналістів (1929–1941 рр.). – К., 1998. – С. 91.

³⁴ Чорномаз Б. Діяльність національно-патріотичного підпілля на Уманщині у 1941–1945-му роках. – Умань, 2002. – С. 44.

³⁵ Ребет Л. Світла і тіні ОУН. – Мюнхен: Український самостійник, 1964. – С. 92–93.

³⁶ Книш З. Вказ. праця. – С. 145–146.

РП була особливо відчутна на українських територіях, які входили до складу СРСР. Так, у липні 1941 р. крайовий провідник Іван Климів-“Легенда” у звіті С. Бандері про чисельний стан повідомляв про 20.000 членів ОУН, зазначаючи при цьому, що “звіт не є повний, бо не всі звіти з терену надійшли”³⁷. Ще приблизно 7 тис. націоналістів, які перебували на території Генерал-Губернаторства, взяли участь у похідних групах ОУН³⁸. Хоча точних даних про кількість членів ОУН, які визнавали провідником А. Мельника, немає, відомо, що їх на території Німеччини перебувало близько 500³⁹.

Збереглися також уривки з перехоплених звітів, які надсилали зі Львова в липні 1941 р. місцеві керівники ОУН А. Мельника членам ПУН: “присилайте людей... всіх чесних українців, бо праці є багато, треба обсадити всі можливі клітини життя... Ради Бога заалярмуйте всіх і всі хай приходять... Висилайте негайно людей яких лише маєте”⁴⁰. Подібно оцінював кадрову кризу В. Івахів-“Ю. Сонар” у своєму відкритому листі під назвою “Як барановщики зробили з мене провокатора. Отвертий лист до Пана Полковника Андрія Мельника, Пана Голови Проводу О.У.Н Степана Бандери, до друзів націоналістів, членів О.У.Н.” У листі, зокрема, йшлося про військовий вишкіл, який З. Книш запланував провести для членів ОУН. При підготовці програми виникла проблема відсутності добровольців: “Я довідався, що на курс дійсно мають бути поважні, навіть старші громадяни”, бо “нема молоді, яка справді надається до військового вишколу”⁴¹.

Брак людей ОУН А. Мельника компенсувала масовою кадровою мобілізацією. До початку Другої світової війни членом ОУН можна було стати тільки після тривалого випробного терміну. Натомість багато членів ОУН констатували, що в 1940 – 1941 рр. новоприйняті члени Організації моральними та ідейними якостями не відповідали уявленням про націоналіста. Так, “Ю. Сонар” у згаданому листі зазначав, що прихильники Мельника “почали приймати в члени Організації так, як це робило УНДО чи інші партії, а навіть ще простіше”⁴². Ще критичніше оцінював набір нових членів ОУН П. Мірчук: “вербування в мельниківці: ковбаса або концлагер”⁴³.

Цю ваду мобілізаційної політики ПУНу визнавали підпорядковані йому націоналісти. Це видно з протоколу наради (в документі – “конференція”),

³⁷ ЦДАВО України. – Ф. 3833. – Оп. 1. – Спр. 45. – Арк. 1.

³⁸ Климшин М. Похідні групи ОУН // Альманах “Гомону України” на 2001 рік. – С. 68.

³⁹ Шумелда Я. Похід ОУН на Схід // На зов Києва. – К., 1993. – С. 103

⁴⁰ ЦДАВО України. – Ф. 3833. – Оп. 1. – Спр. 19. – Арк. 2.

⁴¹ Там само. – Спр. 214. – Арк. 5.

⁴² Там само. – Арк. 4зв.

⁴³ Мірчук П. Вказ. праця. – Т. 1. – С. 155 – 165.

яка відбувалася в м. Сянок 5 січня 1941 р. з ініціативи членів окружної ексективи ОУН А. Мельника Павла Скалецького, Павла Стадника й Теофіля Бака. У нараді взяли участь також Мирослав Семчишин-“Річка” та Ярослав Дудар. Обговорювалися принципи діяльності та співпраці обох ОУН, яка, на думку ініціаторів, була цілком можливою: “Лучить [об’єднує – Т. Г.] нас спільний світогляд”. Як зазначено у протоколі, “Річка заперечив про спільний світогляд, бо в рядах мельниківців є люде зовсім не націоналісти. Бак заперечував, вкінці під натиском Скалецького і Стадника погодився, що “виключаємо елемент ненаціоналістичний”⁴⁴. Через неоднорідність складу підпорядкованих ПУНові частин деякі дослідники українського визвольного руху навіть не вживають термін “націоналісти” для означення представників ОУН А. Мельника.

Про інші причини зміни якісного складу ОУН А. Мельника говорив Р. Лісовий. Він хоч і не був прихильником “бандерівщини”, цитував “Вісник” – орган Організації чотирьох свобод України (квітень – травень 1948 р.): “Сеник зробив фатальний крок: він викликав за кордон Андрія Мельника, людину, що хоч і була колись в УВО, але разом з радянськими, радикалами і т. д., а поза тим він був опікуном “протинаціоналістичної організації “Орли”, організував у 1933 р. свято “Українська Молодь Христові”, що політично було звернене проти ОУН, та й взагалі був чужий і ворожий націоналізму. Його прихід був капітуляцією націоналістичного руху перед опортуністичним світом, що його речником був ніхто інший, як сам Мельник”⁴⁵.

Оцінюючи наслідки конфлікту, цікаво простежити різницю в означенні цієї події. Так, загальноприйнятим є визначення “розкол” – поділ одного цілого на дві окремі частини. Трапляються й інші формулювання: “Націоналістична організація розбилася в 1940 році на дві ворожі фракції, “мельниківців” і “бандерівців”⁴⁶. В останньому твердженні допущено навіть кілька помилок: замість “ОУН” ужито розпливчате “націоналістична організація”, бо ж такою організацією можна вважати і Фронт національної єдності Д. Палііва; ОУН С. Бандери і ОУН А. Мельника розглядаються як одне ціле, що характерне для представників центристських і лівоцентристських політичних груп діаспори. Підставою для такої оцінки стало визначення І. Лисяка-Рудницького “мельниківців” і “бандерівців” як “фракцій”. Це спрощене трактування причин конфлікту. Наприклад, згадуваний Р. Лісовий стверджував, що “конфлікт покоління ліг в основу розламу в 1940 р.”⁴⁷. Подібно, І. Лисяк-Рудницький вважає, що “конфлікт не мав принципового значення”⁴⁸.

⁴⁴ ЦДАВО України. – Ф. 3967. – Оп. 1. – Спр. 8. – Арк. 5.

⁴⁵ Лісовий Р. Вказ. праця. – С. 177.

⁴⁶ Лисяк-Рудницький І. Вказ. праця. – С. 254.

⁴⁷ Лісовий Р. Вказ. праця. – С. 36.

Очевидно, твердження про “розкол” виникло під впливом пізніших років, передусім післявоєнної боротьби в діаспорі. Проте самі учасники тих подій в 1940–1941 рр. подавали інакші трактування. Так, у “Білій” та “Чорній” книгах, які видавав ПУН, подано визначення “бунт” і “диверсія”⁴⁹. У вже згаданому протоколі Сяноцької конференції рушієм конфлікту (у тексті – спору) названо особисті претензії: “Признаємо, що люде, які причиною спору, мусять покинути ОУН”⁵⁰.

Натомість члени Революційного Проводу причину незгоди вбачали в ідеологічних розбіжностях і зазначали, що ОУН А. Мельника відрізнялася своєю ідеологією від ОУН 1930-х років, тому не мала навіть права привласнювати собі таку назву: “Було ясным, що новостворена організація А. Мельника своєю суттю, своєю настановою й своїми цілями була прямою протилежністю до Організації Українських Націоналістів”⁵¹. Саме тому в постановках II Великого збору ОУН, який відбувся у квітні 1941 р. в Кракові і на якому головою Проводу було обрано С. Бандеру, зазначалося: “II-ий Великий Збір ОУН взиває полк. А. Мельника заперестати якунебудь акцію під назвою ОУН. Кожне відхилення від тієї перестороги Організація поборюватиме як диверсію”⁵². Відповідно, офіційні видання Революційного Проводу представляли конфлікт як “чистку від опортуністів”. Така позиція, підкріплена чисельною перевагою ОУН під проводом С. Бандери, знайшла відображення і в головному полемічному творі РП “Чому була потрібна чистка в ОУН”. Заперечуючи викладені вище версії, М. Семчишин заявляв: “Причини – не тільки персональні, але ідеологічні”⁵³. Після війни в середовищі ОУН(р) конфлікт стали трактувати як “розлам”⁵⁴.

Таким чином, можна виділити ряд стереотипів, що впливали на вичення конфлікту в ОУН 1940 – 1941 рр., та причин, які перешкоджали об’єктивному висвітленню цього явища. Відмова від цих усталених поглядів дозволяє по-новому оцінити тогочасні події, зокрема звернути увагу на численні випадки співпраці між представниками обох сторін.

Так, Я. Гайвас у своїх спогадах подав інформацію, що в липні 1941 р. “під впливами німецької пропаганди” деякі члени уряду відновленої 30 червня 1941 р. Української держави стали усуватися від роботи. Крайовий провідник І. Климів-“Легенда” запропонував замінити цих членів

Українського Державного Правління представниками ОУН А. Мельника⁵⁵. Хоча проти УДП почалися репресії, але співпраця між націоналістами, які перебували в різних Організаціях, продовжувалась. Так, 21 липня 1941 р. до Ради сеньйорів м. Львова, створеної ОУН(р), був включений Гнатович, представник ОУН А. Мельника.⁵⁶ У серпні 1941 р. провідник Одещини Луженко ввів до складу Південної похідної групи трьох членів ОУН А. Мельника, які висловили бажання підпорядковуватися йому і разом з “бандерівцями” боротися за Україну⁵⁷. Це й не дивно, адже першим принципом діяльності ОУН, який обговорювався на нараді в Сяноку, був: “Україна понад усе, значить мусимо знайти спільну мову”⁵⁸.

⁴⁸ Лисяк-Рудницький І. Вказ. праця. – С. 254

⁴⁹ ЦДАВО України. – Ф. 3833. – Оп. 1. – Спр. 76. – Арк. 12.

⁵⁰ ЦДАВО України. – Ф. 3967. – Оп. 1. – Спр. 8. – Арк. 5.

⁵¹ Мірчук П. Вказ. праця. – Т. 1. – С. 184.

⁵² ЦДАВО України. – Ф. 3833. – Оп. 2. – Спр. 2. – Арк. 37.

⁵³ ЦДАВО України. – Ф. 3967. – Оп. 1. – Спр. 8. – Арк. 6.

⁵⁴ Мірчук П. Роман Шухевич (Ген. Тарас Чупринка) – командир армії безсмертних. – Нью-Йорк – Торонто – Лондон: Українська Видавнича Спілка, 1970. – С. 74; Шанковський Л. Похідні групи ОУН. – Мюнхен: “Український самостійник”, 1958. – С. 9.

⁵⁵ Гайвас Я. Пора висвітлити факти. Інтерв’ю // Визвольний шлях. – 1982. – Чис. 9. – С. 1072.

⁵⁶ ЦДАВО України. – Ф. 3967. – Оп. 1. – Спр. 15. – Арк. 3.

⁵⁷ Шанковський Л. Вказ. праця. – С. 218.

⁵⁸ ЦДАВО України. – Ф. 3967. – Оп. 1. – Спр. 8. – Арк. 5.